

ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ПРИНЦИПУ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

У статті здійснено спробу охарактеризувати найперспективніші шляхи реалізації культурологічного принципу навчання української мови у вищій школі, зокрема описано головні положення культурологічного принципу як дидактичного принципу вищої школи та запропоновано систему лінгвокультурологічних завдань для студентів філологічних факультетів.

Ключові слова: культурологічний принцип, лінгвокультурологічні завдання, когнітивно-концептуальна методика.

У центрі сучасної системи освіти знаходиться питання формування мовної особистості як суб'єкта національної культури. При цьому важлива роль відводиться мовній освіті, адже мова – це не лише засіб спілкування, засіб формування, оформлення та існування думки, головне знаряддя соціалізації особистості, а й засіб самопізнання народу, заглиблення у його культуру. Відповідно культурологічний / соціокультурний принцип навчання української мови став одним із провідних у національній системі мовної освіти (Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, Державний стандарт загальної середньої освіти. Українська мова; Концепція навчання державної мови в школах України, Концепція національного виховання). Реалізація культурологічного принципу навчання української мови сприяє "входженню учнів у культуру, формуванню їхніх ціннісних орієнтацій, особистісному розвитку", забезпечує "єдність опанування культурознавчого змісту і мовної форми" [1, с. 20]. Етнокультурознавчий компонент змісту курсу української мови в загальноосвітній школі детально розроблено в працях В. Ф. Дороз, Л. І. Мацько, Г. В. Онкович, М. І. Пентиліук, Л. В. Скуратівського, М. Г. Стельмаховича та інших. У Законі України "Про вищу освіту" також наголошено на необхідності забезпечення культурного і духовного розвитку особистості, підвищення освітньо-культурного рівня громадян, що неможливо без взаємозв'язку вивчення рідної мови та культури.

У сучасній лінгводидактиці розв'язання окресленої проблеми пропонується у межах розробки і практичного втілення антропоорієнтованих методик, зокрема для ЗОШ: когнітивна методика навчання української мови (М.І. Пентиліук, А. В. Нікітіна, О. М. Горошкіна), концептна методика (Н. Л. Мішатіна), лінгвокультурологічний підхід до мовної освіти (В.Ф. Дороз); для ВНЗ: когнітивний підхід до роботи над граматичними нормами української мови (О.А. Попова). Питання етнолінгводидактичної підготовки вчителя-словесника представлені в працях В.І. Кононенко, О.І. Потапенка, О.М. Семенов, О.С. Смолінської. Однак когнітивно-концептуальна методика та її місце у реалізації культурологічного принципу навчання української мови недостатньо розроблена в лінгводидактиці вищої школи.

Ураховуючи актуальність проблеми, ми поставили за *мету* визначити та охарактеризувати найперспективніші шляхи реалізації культурологічного принципу навчання української мови у вищій школі, яка у межах запропонованої статті конкретизується такими *завданнями*: 1) описати головні положення культурологічного принципу як дидактичного принципу вищої школи; 2) укласти систему лінгвокультурологічних завдань для студентів філологічних факультетів як основний засіб реалізації когнітивно-концептуальної методики.

Відомо, що культурологічний / соціокультурний принцип передбачає "вивчення мови на основі створеної українським народом оригінальної і яскравої культури, відображеної у міфології, традиціях і звичаях, усній народній творчості, у творах красного письменства, а також акумульованої в перекладних літературних творах культур інших народів" [6, с. 12], що, у свою чергу, потребує добору відповідного текстового та ілюстративного матеріалу. Ядро культурологічного принципу, зокрема те, чого слід досягти у процесі навчання рідної мови, на нашу думку, становить "трансформація отриманих відомостей з мови, літератури, історії та інших предметів, власного життєвого досвіду (...) в особистісно неповторний погляд на життя, у переконання, світоглядні установки, ідеали, у знання культурних реалій, які забезпечують органічне входження в суспільство" [6, с. 12-13].

Визначення культурологічного принципу як дидактичного принципу вищої школи спирається на специфіку професійного навчання, у межах започаткованого дослідження – на специфіку та завдання змісту вищої філологічної освіти. Так, у науково-методичній літературі неодноразово наголошувалось на необхідності формування національно-мовної особистості майбутнього словесника (С. Я. Єрмоленко, Л. І. Мацько, Л. М. Паламар, О. М. Семенов та інші), здатного до самовираження, використання усього багатства української мови і культури. Таким чином, головна теза культурологічного принципу, яка звучить так: вивчення української мови здійснюється у контексті української культури (Л.І. Мацько, М. І. Пентиліук, Л. В. Скуратівський), – у межах вищої філологічної освіти може бути конкретизована такими положеннями:

1. Вивчення української мови як виразника національної культури потребує врахування національно-культурної специфіки мовної системи, засвоєння якої забезпечується комплексом академічних навчальних дисциплін ("Сучасна українська літературна мова", "Стилістика української мови", "Культура української мови", "Українська діалектологія", "Лінгвокультурологія", "Лінгвістичний аналіз тексту", "Історія української мови").

2. Опанування національними і загальнолюдськими культурними та духовними цінностями, нормами на основі інтеграції знань з української мови та суміжних гуманітарних дисциплін (літератури, історії, культурології, філософії, релігієзнавства, українознавства та інших).

3. Практичне освоєння культурних цінностей, певних видів діяльності і поведінки, національно-культурного компонента мови через систему лінгвокультурологічних завдань, когнітивно-концептуальне дослідження художніх творів та різних видів мистецтва.

4. Текст виступає основним засобом реалізації культурологічного (опанування національно-культурними і духовними

цінностями рідного народу на підставі вивчення мови художнього твору, індивідуально-авторської картини світу письменника тощо) і когнітивного (робота з художнім текстом є основою пізнання і формування національно-мовної картини світу студентів) підходів до викладання української мови.

5. Формування навичок самоосвіти та самовдосконалення у контексті національно-мовного виховання, пізнання української мови і культури, а також готовності до здійснення професійної діяльності в умовах національно-культурного відродження.

Культурологічний аспект у викладанні циклу мовознавчих дисциплін на філологічних факультетах потребує і відповідного методичного забезпечення, що найчастіше реалізується за допомогою відібраної групи текстів етнокультурного спрямування. Натомість практика засвідчує, що ефективною видається комплексна методична система, яка охоплює цілий арсенал методів, прийомів і форм навчання.

Так, загальновідомою є концепція когнітивної методики навчання української мови в ЗОШ, розроблена М.І. Пентилюк, А.В. Нікітіною та О.М. Горошкіною. Це "сукупність взаємопов'язаних та взаємозумовлених способів і засобів опанування мовних одиниць як основи пізнання й формування концептуальної та мовної картин світу і певного результату створення образу світу в уяві кожного учня" [4, с. 5]. Своєрідність методики полягає в тлумаченні навчальних мовних одиниць як концептів – носіїв етнокультурної інформації, опанування якими здійснюється за умови навчання на текстовій основі. Для роботи з текстом, який обов'язково повинен містити фоновий національний компонент, автори пропонують систему когнітивно-розвивальних вправ: аналітичні, комунікативні, асоціативні, дослідницькі [4].

Для практичного втілення культурологічного принципу важливого значення набуває концептна методика, яку Н.Л. Мішатіна визначає так: "теорія і практика навчання оптимальним засобом уведення в культуру (систему смислів) крізь призму мови сучасного учня як мовної особистості, носія індивідуальної картини світу" [2, с. 11]. Концептна методика передбачає "цілеспрямоване поступове "сходження" учня як культуромовної особистості від фрагментарних знань до концептуально-узагальнених" [2, с. 11], що досягається шляхом розв'язання лінгвокультурологічних завдань (мовних і мовленевих) та концептуального аналізу слова.

Розробка культурологічного принципу в системі вищої філологічної освіти базується на концептуальних положеннях вищеописаних методик. З метою їх практичного втілення було запропоновано систему лінгвокультурологічних вправ і завдань, побудовану з опорою на ключові засади когнітивної лінгвістики.

Лінгвокультурологічне завдання, за визначенням Н. Л. Мішатіної, – це "добудова (або відновлення) фрагментів, яких не вистачає в емоційно-оцінній картині світу підлітка як культуромовної особистості" [3, с. 19]. Таке розуміння сутності лінгвокультурологічного завдання цілком відповідає системі формування концептів у свідомості людини. Як стверджують З.Д. Попова та Й. А. Стернін, "концепт народжується як чуттєвий образ, але, з'явившись у свідомості людини, цей образ здатний просуватись за рівнями абстракції. Із збільшенням кількості закріплених концептом ознак, із збільшенням рівня абстрактності концепт поступово еволюціонує від чуттєвого образу до власне мисленевого" [5, с. 125]. Отже, використання лінгвокультурологічних завдань на філологічних факультетах допоможе залучити студентів до опанування новими смислами, пов'язаними з тими чи іншими українськими реаліями та позначеними національно-культурним забарвленням. Пропонуємо такий комплекс лінгвокультурологічних завдань, спрямований на:

- накопичення та опрацювання інформації українознавчого / культурологічного характеру (*культурноакумуючі вправи*);
- опрацювання образного значення, пов'язаного з тим чи іншим словом, фразеологізмом, художнім текстом, особистісного чуттєвого досвіду, емоційно-оцінного ставлення до реалії, що досліджується (*асоціативні вправи*);
- опанування додатковими, зокрема національно-культурними, компонентами слова або словосполучення у філософському, художньому контекстах із залученням прийомів концептуального аналізу (*аналітичні вправи*);
- побудову власних висловлювань із використанням відповідних мовних одиниць, які переживаються як особистісно значущі, невід'ємні від рідної культури (*креативно-конструктивні вправи*).

У центрі когнітивно-концептуальної методики навчання мови знаходиться художній текст як виразник національної культури, національних цінностей та образів за допомогою системи текстових концептів, утілених у мовних одиницях. Концептуальний аналіз художнього тексту дозволяє змоделювати структуру текстового концепту, проінтерпретувати його складові, у тому числі національно забарвлені, та описати зв'язки між ними, визначаючи місце концепту в культурному і соціальному просторі.

Отже, запропонована система вправ дозволяє розширити життєвий досвід майбутнього словесника, прилучаючи його до споконвічних цінностей українського народу, виражених і зафіксованих у слові та художньому тексті, а отже, звертаючись до досліджень З. Д. Попової та Й. А. Стерніна, "збагачує зміст концептів, які становлять його концептосферу, причому ускладнюється як образний компонент концепта (...), так і раціональна складова – інформаційний мінімум та інтерпретаційні ознаки" [5, с. 125] – універсальні, національно-культурні, соціальні, індивідуально-особистісні.

У підсумку зазначимо, що мова виступає одним з головних засобів формування концептів у свідомості людини як згустків культури, як "жмутків" уявлень, понять, знань, асоціацій, переживань, які супроводжують слово (Ю. С. Степанов). Робота з культурними концептами шляхом використання лінгвокультурологічних завдань та концептуального аналізу слова і художнього тексту становить сутність когнітивно-концептуальної методики навчання української мови у вищій школі, головне призначення якої полягає у залученні різних видів сприймання та опрацювання концептів задля формування повноцінного культурного концепту "в єдності образного компонента, інформаційного змісту та інтерпретаційного поля" [5, с. 123].

Подальші дослідження будуть спрямовані на розробку когнітивно-концептуальної методики навчання української мови у вищій школі.

1. Державний стандарт загальної середньої освіти. Українська мова / Л. В. Скуратівський, О. М. Біляєв, М. С. Вашуленко, Л. І. Мацько та інші // Дивослово. – 1997. – № 7. – С. 18 – 37.
2. Мишати́на Н. Л. Лингвокультурологические задачи на уроках развития речи / Н.Л. Мишати́на // Русский язык в школе. – 2005. – № 4. – С. 11 – 14.
3. Мишати́на Н.Л. Развитие речи учащихся на основе концептуального анализа слова / Н.Л. Мишати́на // Русский язык в школе. – 2006. – №6. – С. 19-22.
4. Пентилюк М. Концепція когнітивної методики навчання української мови / М. Пентилюк, А. Нікітіна, О. Горошкіна // Дивослово. – 2004. – №8. – С. 5-9.
5. Попова З.Д. Когнитивная лингвистика / З.Д. По-пова, И.А. Стернин. – М. : АСТ : Восток – Запад, 2007. – 314 с.
6. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська мова. 5 – 12 класи / [за ред. Л.В. Скуратівського]. – К. : Перун, 2005. – 176 с.

Подано до редакції 20.12.10
